

Eserleri arasında; *Terbiyeye Dâir* (İstanbul 1326), *Dîvânçe-i Fâzıl der-Vasf-ı Efâzıl* (İstanbul 1329), *Harman Sonu* (İstanbul 1335), *Kırpıntı* (İstanbul 1342/1924), *Şeytan Diyor ki* (İstanbul 1927), *Gelecek Asırlarda Tarih Dersi* (İstanbul 1928), *İkinci Sis* (İstanbul 1951) öne çıkar. Ayrıca çeşitli hicivleri, konuşma ve yazıları *Fazıl Ahmet* (*Hitabeler, şiirler, hicivler ve saire*) adıyla bir kitapta toplanmıştır (İstanbul 1934).

KAYNAKÇA

Çoruk, Ali Şükrü. *Mizah Şairi Fazıl Ahmet Aykaç*. İstanbul 2008.

Kerman, Zeynep. "Aykaç, Fazıl Ahmet". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1977, I, 246.

Koçu, Reşat Ekrem. "Aykaç, Fazıl Ahmet". *İstanbul Ansiklopedisi*. 1960, III, 1599-1600.

Özlek, Emine - Kavruk, Hasan. "Fazıl Ahmet Aykaç'ın Eğitimle İlgili Görüşleri Üzerine Bir Araştırma". *Tarih Okulu Dergisi/ Journal of History School*. 14/52 (2021), s. 1833-1860.

Yetiş, Kazım. "Aykaç, Fazıl Ahmet". *DİA*. 1991, IV, 254.

Yücel, Hasan Âli. *Fazıl Ahmet Aykaç*. İstanbul 1937.

Mustafa ŞANAL



Ayşe Sıdika Hanım

AYŞE SIDIKA HANIM

(1872-1903)

Osmanlı son dönemi eğitimci ve ders kitabı yazarı.

İstanbul'da doğdu. Osmanlı son dönemi seçkin âlimlerinden Mazlumzâde Mustafa Nûman Efendi'nin kızıdır. Erken çocukluk yıllarına dair ayrıntılı bilgi yoktur. Mustafa Efendi iki kızını (Ayşe Sıdika ve Emine Behice) Taksim civarında 1882'de eğitime başlayan Zapyon Rum Mektebi'nin ilköğretim

kısmına kaydettirmiştir. Bu okulda eğitim ilk, orta ve yüksek kısımlardan oluşmaktadır. Ayşe Sıdika buradan mezun olduktan sonra muallime olarak atandığına göre, Rum mektebinin bütün aşamalarını bitirmiştir. Latin ve Yunan harfleriyle eğitim yapan okulun ona sağladığı en önemli kazanım Rumca, Fransızca ve İngilizce öğrenerek Batı dünyasını yakından tanınmasıdır. Diplomasında Elenika (Rumca), kompozisyon, gramatoloji, filozofi, matematik, tarih, coğrafya, usûl-i terbiye, idâre-yi umûr-ı beytiye (ev işleri idaresi), fizik, kimya, ilm-i mevâlid (tabiat bilgisi), kozmografya, karakalem ve boyalı resim, hüsnühat, piyano, elhan (ezgiler), lisân-ı Fransevî, lisân-ı hutût-ı Osmânî, el işleri derslerini aldığı kayıtlıdır.

Türk ve Batı müziği dersleri de alarak kanun ve piyano çalmasını öğrenmiştir. El işlerinde de çok mahirdir. İşlediği bir örtü Sultan II. Abdülhamid tarafından beğeniye mazhar olmuştur. Osmanlı yüksek kültürünün yaşandığı bir evde büyüdüğü gerek ebeveyninden gerekse hususi mürebbiyelerden ders aldığı anlaşılmaktadır. Babasından iyi bir İslamî eğitim ve terbiye alan Ayşe Sıdika, "Ehl-i sünnet itikadına" sahip olduğunu eserinde birkaç kere tekrar etmiştir. Bildiği yabancı diller sayesinde devrinin önde gelen eğitim tartışmalarını ve literatürünü takip edebilmiştir.

Zapyon Rum Mektebi'nden diploma alarak iyi dereceyle mezun olmuş (19 Haziran 1888), sultanın ikinci derece Şefkat nişanıyla ödüllendirilmiştir. 1891 yılında Dârülmualimât'a, coğrafya, ahlak ve el işleri öğretmeni olarak tayin edilmiş, daha sonra başöğretmenliğe kadar yükselmiştir. Kısa süre sonra müdür muavinliği ve güzel sanatlar başmuallimliği görevine getirilmiştir.

Muallimlik vazifesine atandığında ilk dikkatini çeken husus, kız öğretmen adaylarına pedagoji dersinin verilmemesi olmuştur. Aslında *Usûl-i Tâlim ve Terbiye* adında bir ders 16 Mart 1848'de açılan Dârülmualimîn'in ilk programında yer almış, ancak sonra okutulmaz olmuştur. 1879'da Aristokli Efendi tarafından kısa bir süre okutulduysa da programdan yine kaldırılmıştır.

Terbiye yöntemi konusunda bir dersin acil ihtiyaç olduğunu düşünerek Münif Paşa'nın nazır olduğu Maarif Nezareti'ne dilekçe yazmıştır. Talebe olumlu yaklaşan nezaret, 1892-1893'te Dârülmualimât'ta *fenn-i terbiye ve usûl-i tedris* başlığında bir dersin açılmasına izin vermiş ve Ayşe Sıdika Hanım da bu dersi vermeye başlamıştır. Bu dersin hayli önemli olduğuna inandığından çokça okumalar yapıp notlar alarak dersi hem anlatmış hem de beş senelik

Ayşe Sıdika Hanım'ın *Usul-i Tâlim ve Terbiye Dersleri* isimli eseri

hazırlıktan sonra *Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri* (1897) başlıklı eğitim tarihimizde ilk modern (bilimsel) pedagoji kitabı olarak görülebilecek eserin ilk kısmını yazmıştır. Bu kitabın devamı niteliğinde *Usûl-i Tedris* başlığında ayrı bir kitap daha hazırladığını belirtmiş ancak bu eser basılamamıştır. *Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri* uzun seneler öğretmen yetiştiren okullarda önemli bir kaynak olarak okutulmuştur.

Bir taraftan Dârülmuallimât'ta ders verip kitap hazırlarken diğer yandan da devrin önde gelen süreli yayınlarından *Maarif Gazetesi*'nde makaleler yazmıştır. Burada "Dârülmuallimât Müntehî Sınıfı Muallimesi Sıdika bint Mustafa" imzasıyla on ayrı yazı telif etmiştir.

Yazılarında muallim seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlar ve eğitimde millîlik ve ahlak gibi konulara yer vermiştir. Bir ulema kızı ve Rum mektebinden mezun olmasına karşın "eğitimde millîlik" konularına ilk değinen kişilerden biri olması her bakımdan dikkate şayandır. Evde yabancı mürebbi tercihiğine karşı çıkmış, bunun toplum için büyük zararlar getireceğini savunmuştur.

Babasının vefatından sonra meşhur felsefeci Rıza Tevfik'le (Bölükbaşı) evlenmiş (1895) Suat (Sefa), Selma (Rıza) ve Munise adlı üç kızları olmuştur. Öğretmenlik vazifesine başladığından itibaren hastalıklarla mücadele etmeye de başlamış Nisan 1903'te henüz otuz bir yaşındayken tüberkülozdan, Büyükkada'da vefat etmiştir. Ayşe Sıdika Hanım'ın Kartal Mezarlığı'nda medfun bulunduğu yazılıyorsa da yeri tespit edilememiştir.

Eğitim tarihinde öğretmen okullarında uzun süre eğitim öğretim yöntemi konusunda okutulan kitabı *Usûl-i Tâlim ve Terbiye* başlıklı kitabı ve eğitimci vasfıyla iz bırakmıştır. Evde yardımcıları istihdam ettiği anlaşılan Ayşe Sıdika, çocuklarının büyüme ve gelişme evrelerini dikkatle izlemiş ve tecrübelerini bi-

limsel olarak yazmaya çalışmıştır (bk. *Usûl-i Tâlim*).

Modern pedagoji kitaplarına, çalışmalarına yakından ilgi duyduğu, devrin tanınmış eğitimcilerini okuduğu anlaşılmaktadır. Yeni mezun genç muallime farklı dillerdeki mesleki dergileri ve yayınları takip etmiş, ilgilerinin peşine akademik usulle gitmiş, notlar alıp fiş tutmuş, Avrupa'da eğitim bilimi, pedagoji, psikoloji vb. alanlarda yayımlanan çalışmaları takip etmiştir. Bunun yanında az da olsa geleneksel İslamî ilimlere ve İslam tarihinin önde gelen ahlakçılarına da referanslar vermektedir. Bu da onun Doğu ve Batı arasında bir sentez arayışı içinde olduğunu göstermektedir.

II. Abdülhamid tarafından hususi bir ilgiye ve desteğe mazhar olan *Maarif Gazetesi*'nde başta çocuk eğitiminin önemi, anne babaların vazifeleri konularında yazdığı yazılar günümüz ölçüsünde akademik bir dil ve üsluba sahip olduğu kadar, kültürel, felsefî ve kavramsal düzeyi yüksek sayılabilecek eğitim yazılarıdır. Yazıların içeriğinden ve niteliğinden önce, sadece kamusal mecrada yazıların yazılması bile bir öğretmenin toplumuna, milletine karşı ne kadar sorumlu, girişimci, gayretli olduğunu açık göstergelerinden biridir.

Maarif Gazetesi'ndeki yazılarında çocuk eğitimindeki incelikleri göstermek için anne babalara seslenmiştir. Ona göre çocuklardan beklenen vazifelerden biri "saygı ve hürmet"tir. Eğitimle geliştirilebilecek hürmette de anne ve babalar önemli rol oynar. Burada aile hayatının âhengine vurgu yapmıştır. "Evlada hizmet parayla olmaz" diyen Ayşe Sıdika, çocuk yetiştirmede en büyük sermayenin şuurla hareket etmek olduğunu söylemiştir.

Üzerinde durduğu hususların başında ahlak eğitimi gelir. Ahlak eğitiminde muallim, mektep ve arkadaş çevresinin önemine değinmiş ve yine en önde gelen ahlak terbiyecisi olarak anneyi işaret etmiştir. İlk ve etkili eğitimciler olarak anne babanın ahlak noktasında bilmesi gereken hususların çokluğundan bahsetmiştir. İrade eğitiminde, annenin rolüne vurgu yapmış, başarı ile irade arasında yakın bir ilişki kurarak çocuğun başarısını irade kuvvetine bağlamıştır. İradenin ise ebeveynin bilinçli yardımıyla gelişeceğini belirtmiştir. Çocuk için önemli olan zeki olması değil, irade sahibi olmasıdır.

Bir muallim olarak Ayşe Sıdika Hanım'ın ideal, örnek bir öğretmen temsilinin önemli görünümü dil, kültür ve millî terbiye hakkında söyledikleridir. İlk, orta ve lise eğitimini bir gayrimüslim mektebinde tamamlamasına karşın, terbiye-yi milliyeden (millî eğitim) özenle bahsetmesi hayli manidardır.

1890'ların ortasında *millî terbiye*den söz edilmesi alışıldık bir durum değildir. Padişahın hususi yardımıyla çıkan bir dergide millî eğitimin zaruretinden ve milletin geleceği için kritik öneminden bahsedilmesi kaydedeğerdir.

Ayşe Sıdika millî terbiye meselesine mürebbi/hususi eğitimciler üzerinden gitmiştir. Tanzimat döneminde özellikle üst sınıf aileler çocuklarına âdâb-ı muâşeret ve Batılı lisanlar öğretmesi için mürebbi tutmaktadır. “Mürebbi namıyla gelen bu kişilerin eğitimle, terbiyeyle, ahlakla ilgisi olmadığını” söyleyen yazar “terbiye-yi milliyemizi ikmal için” gerekenleri günlük hayatta lazım olanları iyi öğrenmek, herkesin vazifesini en iyi şekilde ifa etmek şeklinde sıralamıştır. İyi insan yetiştirmenin millî bir terbiye ile olacağına dikkat çekmiştir. Ona göre “Bir çocuğu adam edecek olan terbiye-yi siyasiye ve milliyeyi ecnebi mürebbiler veremez. Batılı mürebbiler, kültürümüze nefretle bakan çocuklar yetiştirirler.” Ayşe Sıdika “Bir adam için en iyi terbiye kendi gelenek görenek ve kültürüne göre alacağı terbiyedir. Bunu bir ecnebiden öğrenemez ve öğretemez.” der.

Üzerinde durduğu önemli konulardan biri de dil eğitimi ve öğretimidir. Ona göre “Bir Türk çocuğunun yabancı dilden evvel bilmesi gereken annesinin lisanıdır. Yabancı eğitimciler Türk lisanını öğretmez”. Dile yabancı kelime sıkıştıranları tenkit etmiştir. Bu haliyle o dilde sadeleşmenin de öncülerinden biri olarak görülebilir.

Modern eğitimin önemini erken kavrayanlardan, eğitimin devlet ve millet için önemli bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Ona göre “Çocukların terbiyesi bir kavim için her meseleden daha mühimdir.” Bir kavmi var edecek, sürdürecektir olan bir şey varsa o da eğitimidir. Modern eğitimin temel vasfından biri millî olmasıdır. Millî eğitim de millî terbiyecilerle ve millî lisanla olmalıdır. Millî olmayan bir eğitimin o topluma felaket getireceği düşüncesindedir. Bu görüşleriyle onun modern eğitimin “yıkıcı yapıcılığı”nın farkında olduğu söylenebilir.

Modern eğitimin ulus-devletler noktasından amacını “insanlara maddi ve manevi mutlulukları keşfettirmek” olarak belirtmiştir. Bu amaca ulaşabilmek için sağlıklı olmak, akıl, zihin, beden ve ruh dengesini korumak öncelikli görevdir. Eğitim, insanın sırf insan olarak sahip olduğu hususiyetlerini geliştirici bir araçtır. Eğitim sayesinde insanın değişmeye elverişli davranışları iyileşir, istenmeyenler ise törpülenir.

Eğitimin bir nazârî/kuramsal bir de amelî/pratik yönü olduğuna değinen Ayşe Sıdika'ya göre bir

eğitim sistemi, “Amelî olmadıkça terbiyenin süs kadar bile ehemmiyeti olmaz.” Bu husus özellikle halk eğitimi için geçerlidir. Ayşe Sıdika, nazariyat ve ameliyatı millî terbiye platformunda birbirine kaynaştırmıştır. Yine ona göre önemli hususlardan biri millî terbiyenin verilmesinde zaman ve mekândır. Bu noktada da *terbiye-yi ibtidâîye* yani ilköğretimde en büyük rol terbiyecilere düşer. Öğretmenler hangi dinin, milletin ruh ve efkârına mensup iseler o doğrultuda eğitim verirler. Çocuklar öğretmenlerinin mensup oldukları ruh dünyasının tesirinde kalır.

Nitelikli eğitimin nasıl ve kimler tarafından yapılabileceğine değinen yazar, öğretmeni merkezî bir konuma yerleştirmiştir. Ona göre, öğretmenin ilk görevi, çocuğun eğitim alma kabiliyetini keşiftir. İkincisi, herkesin farklı eğitimlere ihtiyacı ve istidadı olduğunu bilerek bireysel farklılıkları gözetmektir. Çocuğun kabiliyetini belirleyen ve sınırlayan hususlar çoktur. Bunlardan bir kısmı irsî, bir kısmı da çevresel faktörlere dayanır. Çocuğun mizacında en önemli etken kuşkusuz anne babası ve atalarıdır. Ayrıntılı açıklama yapmasa da çocuklardaki zekâ farklılıklarına dikkat çekmiş, farklı zekâ türlerinin olduğunu belirtmiştir.

Ayşe Sıdika görüşleri ve eylemleri bakımından modern pedagojinin ve Avrupaî felsefî sosyal ideolojilerin etkisi altındadır. Modern eğitim kavram ve konularını içinde yaşadığı zihniyet ve toplum dünyasına adapte etme gayreti olsa da bazı felsefî ilişkiler içinde olduğunu da söylemek mümkündür. Bütün bunlara karşın az sayıdaki eseriyle haleflerine anlamlı bir miras bırakmış görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayşe Sıdika. *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri*. İstanbul: Âlem Matbaası, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1313/1897.
- a.mlf. *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri: Türkiye’de İlk Eğitim ve Öğretim Yöntemi Kitabı*. haz. M. Gündüz. Ankara 2020.
- Kaptana, Meldâ. *Ben Bir Bizans Bahçesinde Büyüdüm*. İstanbul 2012.
- Kocamanoglu, Emine. “Eğitim Hakkında Görüşleri ve Ayşe Sıdika Hanım”. *Tarih ve Toplum*. sy. 189 (1999), s. 51-55.
- Muallim Cevdet. “Darülmualimîn’in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”. *Tedrisat Mecmuası*. nr. 6/32, 10 Rebiülâhîr 1334/ 15 Şubat 1916.
- Neyzi, Leyla. “İlk Türkçe Pedagoji Kitabının Yazarı, Rıza Tevfik’in Eşi Ayşe Sıdika Hanım’ı Kız Kardeşinin Torunu Anlatıyor”. *Gazete Pazar*. 16 Kasım 1997, s. 15.
- a.mlf. *İstanbul’da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet*. İstanbul 1999.
- Sıdika binti Mustafa. “Terbiye”. *Maarif*. sy. 183, 11 Mayıs 1311, s. 216-218; sy. 189, 29 Haziran 1311, s. 286-289; sy. 191, 13 Temmuz 1311, s. 315-316; sy. 192, 20 Temmuz 1311, s. 321-323; sy. 193, 4 Ağustos 1311, s. 336-337; sy. 197, 31 Ağustos 1311, 381-382.